

0,1043	0,6238	1,6238	0,106	0,006	Қаржылық левиридждің 0,0988 өсуінің әсерінен меншікті капитал рентабельділігі 0,6% өсті
				0,005	Үш фактордың әсерінен меншікті капитал рентабельділігі 0,5%
Ескерту – [3] әдебиет негізінде авторлармен жасалған					

Қорытындылай келе, рентабельділік көрсеткіштердің барлық спектрі бойынша бағаланады.

Меншікті капитал рентабельділігіне кері әсер еткен жалғыз көрсеткіш, ол активтердің айналым коэффициентінің азаюы.

Егер біз активтердің айналым коэффициентін арттырсақ, онда меншікті капитал рентабельділігі көбейеді. Ол үшін түсімді арттыру қажет, яғни «Қазақтелеком» АҚ қызметтерінің санын көбейту үшін тарифтарын төмендету немесе маркетингтік іс-шара қолдану арқылы түсімді көбейте алады.

Кәсіпорын басшылығы үшін басқару шешімдерін қабылдау тұрғысынан меншікті капиталды пайдалану тиімділігі туралы ақпарат өте маңызды. Меншікті капиталдың кірістілігі ерекше маңызды аналитикалық көрсеткіш болып табылады.

Сонымен қатар, Du Pont моделі рентабельділікті талдау әдістемесі негізгі факторлардың әсерінен меншікті капиталдың рентабельділігінің өзгеру себептерін жан-жақты бағалауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1 Ефимова О. В. Қаржылық талдау: экономикалық шешімдер қабылдауға арналған заманауи құралдар: оқулық. - М.: Омега-Л, 2013. - 349 с.

2 Кожушко Е. А. Кәсіпорын тиімділігінің негізгі көрсеткіштерінің бірі ретінде рентабельділікті есептеу және талдау әдістері / Е. А. Кожушко. - Мәтін: тікелей // Жас ғалым. — 2022. — № 48 (443). — 124-126 бб. — URL: <https://moluch.ru/archive/443/96902/>

3 <https://telecom.kz/>

ГТАХА 657.6

Н.А.Уразбекова¹, М.Б. Садуақасова²

Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды зерттеу университеті
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., nargiizz.ai@gmail.com¹
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., marhabat77@mail.ru²

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖӘНЕ АУДИТ: ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕР МЕН ҚИЫНШЫЛЫҚТАР

Соңғы онжылдықтарда бизнес әлемі цифрлық технологияның қарқынды дамуынан туындаған айтарлықтай өзгерістерге ұшырады.

Жаңа цифрлық технологиялардың пайда болуымен аудиторлар күнделікті тапсырмаларды автоматтандыруға, деректердің үлкен көлемін талдауға және әріптестермен, клиенттермен тиімді ынтымақтастыққа түсіп жаңа мүмкіндіктер ала бастады. Үлкен деректердің, бұлтты есептеулердің, жасанды интеллекттің және процестерді автоматтандырудың пайда болуы қаржылық ағындарды басқару, талдау және бақылау тәсілдерін түбегейлі өзгертті. Аудит корпоративтік басқарудың және қаржылық есептіліктің ашықтығын қамтамасыз етудің маңызды элементі ретінде де бұл өзгерістерден тыс қалмады.

Цифрландыру аудиторлар үшін жаңа мүмкіндіктер ашады, бұл оларға тексерулердің тиімділігі мен дәлдігін арттыру үшін заманауи құралдар мен технологияларды пайдалануға мүмкіндік береді. Алайда, бұл жаңа құралдарға, бағдарламалық қамтамасыз ету мен оқытуға, киберқауіпсіздік тәуекелдеріне және деректердің шамадан тыс жүктелуіне айтарлықтай инвестиция салу қажеттілігі сияқты көптеген мәселелерді туындатады.

Цифрлық технологиялар аудит жүргізу тәсілін тез өзгертуде. Цифрлық құралдар мен технологияларды қолдану аудиторлық кәсіпте кең таралуда және көптеген үкіметтер дәстүрлі аудиттен цифрлық аудитке көшуде. Бұл цифрландыруға көшу аудитор кәсібі үшін мүмкіндіктер мен қиыншылықтарды әкеледі.

Цифрландыру аудит алдында тексеру процесінің тиімділігін, сапасын және нәтижелілігін арттыратын көптеген артықшылықтарды қамтиды. Мысалы, цифрлық құралдар мен технологиялар

аудиторларға неғұрлым күрделі және пайдалы әрекеттерге назар аударуға мүмкіндік беретін белгілі бір аудиторлық тапсырмаларды автоматтандыруы мүмкін. Сонымен қатар, цифрландыру аудиторларға ақпаратты тексеруді және алаяқтық пен қателіктерді анықтауды жеңілдету арқылы аудиторлық дәлелдемелердің сапасын арттыра алады.

Мысалы:

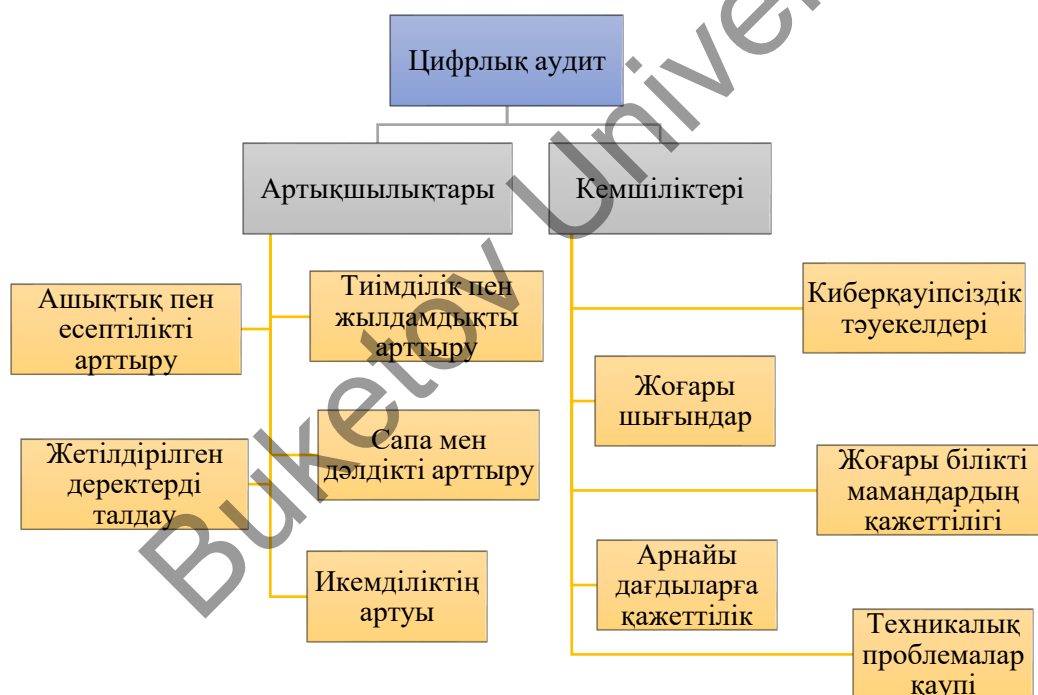
- Үлкен деректерді автоматтандыру және талдау: цифрлық құралдар ERP-жүйелері, дерекқорлар, бұлтты сақтау сияқты әртүрлі көздерден ақпаратты автоматты түрде жинауға, сондай-ақ деректердің үлкен көлемін (Big Data) талдауға мүмкіндік береді.

- Ақпаратты тексеруге арналған жаңа құралдар: цифрлық аудит құралдары пайдаланушылардың жүйелердегі іс-қимыл тарихын талдауға, құжаттар мен файлдардағы өзгерістерді қадағалауға, жойылған деректерді анықтауға мүмкіндік береді.

Яғни, цифрландыру аудитордың жұмысын толығымен алмастырмайды, бірақ оған тереңірек талдау үшін жаңа құралдар ұсынады, бұл оған өз міндеттерін жақсы орындауға мүмкіндік береді.

Бірақ осының барлығын ескере отырып, аудиторлар үшін қиындықтар туғызатын тарап бар екенін ұмытпау керек. Аудиторлар деректердің қауіпсіздігіне, тез өзгеретін технологияларға бейімделу қажеттілігіне және мамандардың біліктілігіне қойылатын талаптарға байланысты қиындықтарға тап болады. Мысалы, блокчейн және жасанды интеллект сияқты жаңа және дамып келе жатқан технологияларды пайдалану аудиторлардан жаңа дағдылар мен тәжірибені дамытуды талап етеді. Бұдан басқа, цифрландыру цифрлық ақпараттың сенімділігі мен қауіпсіздігі туралы мәселелерді көтереді, бұл аудиторлардың деректерді тексеруін қиындатуы мүмкін.

Енді дәстүрлі аудиттен цифрлық аудитке көшудің әлеуетті артықшылықтары мен кемшіліктерін 1-ші суретте қарастыратын болсақ.

Сурет 1. Цифрлық аудиттің артықшылықтары мен кемшіліктері

Бұған дейін аудитті цифрландыру аудит, құжаттаманы сақтау және басқа аспектілер процесінде әртүрлі әдістерді қолдануға мүмкіндік беретінін айтқан болатынбыз. Демек, енді блокчейн технологиясы және жасанды интеллект сияқты аудитті цифрландыру әдістерін егжей-тегжейлі қарастыратын болсақ.

Цифрлық аудит - бұл жаңа технологияларды енгізу ғана емес, тексерудің дәстүрлі әдістерін

өзгертетін кешенді тәсіл. Блокчейн және жасанды интеллект - аудиторлық іс-әрекетте ойынды түбегейлі өзгертетін екі негізгі элемент. Блокчейн аудит деректерін сақтау мен алмасудың қауіпсіз және ашық тәсілін ұсыну арқылы аудитте революция жасай алады. Блокчейн - бұл транзакцияларды және басқа да деректерді қауіпсіз және ашық тәсілмен жаза алатын орталықсыздандырылған және өзгермейтін кітап. Бұл технология аудит мамандарына қаржылық ақпараттың тұтастығын қамтамасыз етуге, алаяқтық қауіпін азайтуға және аудит процестерінің тиімділігін арттыруға көмектеседі.

Төмендегі 1-ші кестеде цифрлық аудиттің артықшылықтары мен кемшіліктері туралы тиісті ақпарат берілген.

Кесте 1.

Цифрлық аудиттің артықшылықтары мен кемшіліктері

Цифрлық аудит	
Артықшылықтары:	Кемшіліктері
Тиімділік пен жылдамдықты арттыру: деректерді жинау, өңдеу және талдау сияқты күнделікті тапсырмаларды автоматтандыру аудит жүргізу уақытын қысқартуға, аудиторларды аналитикалық жұмыстардан босатуға және қорытынды беру процесін жеделдетуге мүмкіндік береді.	Киберқауіпсіздік тәуекелдері: цифрлық аудит деректері киберқауіпсіздік үшін осал болуы мүмкін және мемлекеттік органдарға аудит деректерін қорғау үшін қосымша киберқауіпсіздік шараларына инвестиция салу талап етілуі мүмкін
Ашықтық пен есептілікті арттыру: цифрлық платформалар аудит процесін барлық мүдделі тараптар үшін ашық және оңай қолжетімді есепке алуды қамтамасыз етеді, мемлекеттік органдардың ашықтығы мен есептілігін арттырады.	Жоғары шығындар: цифрлық аудитке көшу жаңа жабдыққа, бағдарламалық қамтамасыз етуге және оқытуға едәуір инвестицияларды талап етуі мүмкін, бұл мемлекеттік органдар үшін қымбат болуы мүмкін
Жетілдірілген деректерді талдау: цифрлық құралдар аудиторларға деректердің үлкен көлемін дәстүрлі әдістерге қарағанда тезірек және оңай талдауға мүмкіндік береді, көбірек ақпаратты әлеуетті түрде ашады	Арнайы дағдыларға қажеттілік: цифрлық аудит құралдары мемлекеттік аудиторлар арасында қол жетімсіз болуы мүмкін арнайы дағдылар мен білімді талап етеді.
Сапа мен дәлдікті арттыру: цифрлық құралдар деректердің үлкен көлемін талдауға, жасырын тәуелділіктер мен ауытқуларды анықтауға мүмкіндік береді, бұл аудиторлық дәлелдемелердің сапасы мен қорытындылардың дәлдігін арттырады.	Жоғары білікті мамандардың қажеттілігі: цифрлық жүйелер бағдарламалау, деректерді талдау, киберқауіпсіздік дағдылары бар мамандарды талап етеді, бұл кейбір мемлекеттік мекемелер үшін мәселе болуы мүмкін.
Икемділіктің артуы: цифрлық аудит құралдары аудиторларға қашықтан жұмыс істеуге және икемділікті арттыра және іссапар шығыстарын қысқарта отырып, кез келген жерден аудит деректеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді	Техникалық проблемалар қаупі: сандық аудит құралдары жүйенің бұзылуы немесе аудит процесін бұзуы мүмкін бағдарламалық жасақтама қателері сияқты техникалық мәселелерге осал болуы мүмкін.
Е с к е р т у – автордың дереккөз бойынша құрастырған.	

Аудит тәжірибесінде блокчейнге байланысты мысалдарды қарастырсақ. Мысалы, жаһандық жеткізу тізбектерімен жұмыс істейтін компаниялар өнімнің шығу тегі, оның орны және сақтау шарттары туралы ақпараттың дұрыстығы жайлы мәселелерге жиі тап болады. Тауарларды қолдан жасауды, ауыстыруды немесе сапа стандарттарын сақтамауды анықтау қиын болуы мүмкін. Блокчейн тауарлармен барлық операцияларды бірыңғай өзгермейтін тізілімге жазуға мүмкіндік береді. Тауардың өндірушіден тұтынушыға дейінгі жолын қадағалау оңай болады, ал жалған ақпарат жасау мүмкін емес. Киім жеткізушіні тексеретін аудитор матаның қайда өндірілгені, қайда және кіммен өңделгені және тауардың қайда оралғаны туралы ақпаратты тексеру үшін блокчейнді пайдалана алады. Бұл тауарды қолдан жасауды немесе өндірісте еңбекті пайдалануды болдырмауға мүмкіндік береді.

Немесе дәстүрлі жүйелерде банктер мен басқа да қаржы ұйымдары алаяқтық операцияларды немесе құжаттамадағы дәлсіздіктерді жасыра алады. Мұны көптеген делдалдардың болуынан және ашықтықтың жеткіліксіздігінен анықтау қиын. Блокчейн алаяқтық немесе құжаттамадағы қателіктерді болдырмай, жөнелтушіден алушыға дейін қаражаттың қозғалысын ашық бақылауға мүмкіндік береді. Компанияның қаржылық есептілігін тексеретін аудитор шоттардағы қаражаттың қозғалысын қадағалау, төлемдерді тексеру, операцияларды растау және кез келген сәйкессіздіктерді немесе күдікті белсенділікті анықтау үшін блокчейнді пайдалана алады.

Жасанды интеллект белгілі бір аудит рәсімдерін автоматтандыру және деректерді талдаудың кеңейтілген мүмкіндіктерін ұсыну арқылы аудитте шешуші рөл атқара алады. Жасанды интеллект құралдары заңдылықтар мен ауытқуларды анықтау үшін деректердің үлкен жиынтығын талдай отырып, сондай-ақ одан әрі зерделеу үшін әлеуетті мәселелерді белгілей алады. Бұл аудит жөніндегі сарапшыларға тәуекелі жоғары салаларға шоғырлануға және деректерді талдау негізінде неғұрлым негізделген шешімдер қабылдауға көмектесуі мүмкін.

Аудит тәжірибесінде жасанды интеллектке байланысты мысалдарды қарастырсақ. Бизнес үшін тәуекелдерді бағалау - көптеген факторларды талдауды қажет ететін күрделі міндет. Құжаттардың үлкен көлемінің сәйкестігін қолмен тексеру ұзақ уақытты алатын жағдай болып табылады. Жасанды интеллект жүйесі кез-келген сәйкессіздіктерді анықтай отырып, құжаттарды белгіленген ережелермен, стандарттармен және заңнамалық нормалармен автоматты түрде салыстырады. Жасанды интеллект жүйесі жасалған шарттар бойынша барлық құжаттардың қателіктер мен бұзушылықтарды анықтау арқылы заңнама мен корпоративтік стандарттарға сәйкес келетіндігін тексере алады. Тұтастай алғанда, блокчейн мен жасанды интеллекттің қиылысуы қаржылық ақпараттың тұтастығын қамтамасыз етудің және тәуекел салаларын анықтаудың неғұрлым қауіпсіз, тиімді және ұтымды тәсілін ұсына отырып, аудитті өзгерте алады.

Төртінші өнеркәсіптік революция кезінде жаңа технологияларды енгізу әлемдік экономикаға әсерін тигізді. Цифрлық аудитке көшкен елдің бір мысалы - Оңтүстік Корея. Корея мемлекеті - аудитті цифрландыруды мықты технологиялық базамен, белсенді мемлекеттік реттеумен және инновация мәдениетімен ұштастыра отырып табысты іске асырудың жақсы мысалы. Алайда, электрондық аудит жүйесіне көшу қиындықсыз болған жоқ. Негізгі қиындықтардың бірі аудит кезінде пайдаланылатын цифрлық деректердің дәлдігі мен сенімділігін қамтамасыз ету болды. Дәстүрлі аудит кезінде аудиторлар қағаз құжаттардың дәлдігін тексеру үшін оларды физикалық түрде тексереді, бірақ цифрлық аудит кезінде аудиторлар манипуляцияларға немесе қателерге неғұрлым бейім болуы мүмкін электрондық жазбаларға сүйенуі тиіс. Осы мәселені шешу үшін Корея мемлекеті цифрлық деректердің тұтастығын қамтамасыз ету жөнінде бірқатар шаралар қабылдады. Мысалы, олар деректерді тексерудің қатаң үдерістерін орнатты, электрондық қолтаңбаларды және шифрлауды пайдалануды талап етті, сондай-ақ жаңа жүйені тиімді пайдалануға көмектесу үшін аудиторларды оқыту мен қолдауды қамтамасыз етті.

Цифрлық аудитке көшу кезіндегі тағы бір мәселе аудиторларды жаңа жүйені пайдалануға үйрету қажеттілігі болды. Барлық аудиторлардың цифрлық технологиялармен жұмыс істеу үшін жеткілікті білімі мен дағдылары жоқ. Дәстүрлі аудиторлар цифрлық технологиялармен аз таныс болуы мүмкін, сонымен қатар оларға электрондық аудит жүйесін тиімді пайдалану үшін қосымша оқыту қажет болды. Бұл мәселені шешу үшін Корея мемлекеті өтпелі кезеңде аудиторларға ауқымды оқыту мен қолдау көрсетті.

Осы мәселелерге қарамастан, Оңтүстік Кореяда цифрлық аудитке көшу негізінен табысты өтті. Аудиттің электрондық жүйесі аудиторларға аудитті неғұрлым тиімді және нәтижелі жүргізуге мүмкіндік берді және мемлекеттік операциялардағы алаяқтық пен қателіктер тәуекелін төмендетуге көмектесті. Бұл сондай-ақ аудит үшін неғұрлым қолжетімді және дәл деректерді ұсыну есебінен мемлекеттік секторда ашықтық пен есептілікті арттырды.

Жасанды интеллект пен блокчейнді пайдалана отырып, Қазақстанда аудитті цифрландыру ерте сатысында тұр, бұл технологияларға деген қызығушылықтың артуы байқалмайды. Қазақстанда блокчейн тауарлардың шығу тегін тексеру үшін пайдаланылады, мысалы, ауыл шаруашылығында. Аудитте блокчейнді пайдалану әлі соншалықты кең тараған жоқ. Қазақстанда аудитте жасанды интеллект пен блокчейнді пайдаланудың әлеуеті зор, бірақ көптеген сын-қатерлерді еңсеру қажет. Аудиторлық тәжірибеде осы технологиялардың артықшылықтарын толық жүзеге асыру үшін инфрақұрылымды, стандарттарды және мамандардың біліктілігін дамыту қажет.

Қорытындылай келе, цифрландырудың аудитке әсері күрделі және көп қырлы процесс болып

табылады. Ол аудиттің тиімділігі мен нәтижелілігін арттыру үшін едәуір мүмкіндіктер ұсынғанымен, сондай-ақ аудиторлардың алдына жаңа міндеттер қояды. Цифрлық ғасырға бейімделу үшін аудиторлар цифрлық технологияларды қолдануда өз дағдылары мен білімдерін белсенді түрде дамытып, аудиттің әдіснамасы мен реттелуіне жаңа тәсілдерді қолдануы керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Экономикадағы цифрландыру: Қазақстан үшін сын-қатерлер мен шешімдер». Смагулова, Г. Қ. – Алматы:2021.
2. Цифрландыру жағдайындағы аудит: теория және практика. Жанасов, М. С. – Алматы, 2020.
3. Блокчейн как один из элементов цифровизации государства [Электронный ресурс] <https://cyberleninka.ru/article/n/blokcheyn-kak-odin-iz-elementov-tsifrovizatsii-gosudarstva>
4. . Цифровизация процессов аудита: опыт внедрения программного обеспечения // Захаров Н. С., Попова Е. С. - 2019.
5. Проблемы проведения аудита в условиях цифровой экономики // Устойчивое развитие социально-экономической системы. Пожарицкая И. М. П - 2018.

МРНТИ 06.35.31

Г.А. Шакирова¹, Д.А. Ситенко², М.Н. Марденова³, В.Ю. Бондаренко⁴

Д.А. Ситенко – Phd, профессор

Карагандинский исследовательский университет имени Е.А. Букетова
Республика Казахстан, г. Караганда, gulia72.kargu@mail.ru¹, daesha@list.ru²,
mardenovameruert@gmail.com³, vlada.bondarenko_03@mail.ru⁴

РАСХОДЫ ПО ОСНОВНЫМ ВИДАМ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: УСЛОВИЯ ПРИЗНАНИЯ, КЛАССИФИКАЦИЯ И УЧЁТ В СООТВЕТСТВИИ С МСФО

В современных рыночных условиях для успешного управления предприятием требуются не только благие побуждения и хорошие намерения, но и применение стратегического подхода. Ведь главной целью любой предпринимательской деятельности является максимизация финансового результата предприятия, иными словами получение прибыли. Для этого необходимо эффективно использовать все имеющиеся ресурсы организации, прогнозировать риски, которые могут возникнуть в ходе хозяйственной деятельности и контролировать расходы.

Согласно закону РК от 28 февраля 2007 года №234 «О бухгалтерском учёте и финансовой отчётности», расходами предприятия является уменьшение экономических выгод в течение отчётного периода в форме оттока активов или возникновения обязательств, которые приводят к уменьшению капитала, не связанному с вкладами участников.

Расходы признаются по методу начисления, что означает, что они признаются в тот момент, когда они были понесены, вне зависимости от времени фактической выплаты денежных средств.

Расходы возникают в процессе деятельности предприятия: при производстве товаров, оказании услуг или выполнении работ; при погашении своих обязательств; при обслуживании организационной структуры; при транспортировке и продвижении товаров; при изменениях валютных курсов в ситуациях, когда расчёты производятся в иностранных валютах; при нарушении договорных обязательств; при наступлении стихийных бедствий.

Расходы включают в себя расходы по обычным видам деятельности и прочие расходы.

Прочие расходы – это расходы, которые не относятся к основной деятельности предприятия, но влияют на финансовый результат деятельности. Например, убытки от пожара или наводнения.

Расходы по обычным видам деятельности – это расходы, которые несёт организация в ходе своей обычной, основной деятельности.

К расходам по обычным видам деятельности относятся: расходы, связанные с приобретением сырья и материалов; расходы по заработной плате; расходы, возникающие в процессе производства, выполнения работ и оказания услуг, включая обслуживание основных средств; управленческие и коммерческие расходы.

Для признания расходов в бухгалтерском учёте должны соблюдаться некоторые условия, представленные на рисунке ниже. Помимо указанных на рисунке 1 условий признания расходов,